

שני דוחו"ת על מצב התרבות

כ"ץ אליהוא והד סלע. דו"ח ברכה: מדיניות תרבות בישראל. מכון ון ליר בירושלים. 1999. 75 עמ'.

שביט זהר ואחרים. נייר עמדה על מדיניות התרבות של מדינת ישראל במאה ה-21. משרד המדע, התרבות והספורט. ירושלים, 2000. 197 עמ'.

יהודה שנהב

ל כאורה רנסנס תרבותי. לא בכל שנה מתברכת חברה בשני דוחו"ת עבי כרס השואפים לעסוק במצב התרבות. מתאים יותר לצרפתים או לאנגלים מאשר לישראלים. סמיכות הופעתם ויומרתם הדומה לנסח סדר יום למדיניות-כוללת של תרבות מזמינה קריאה מדוקדקת של העמודים הרבים המצויים לפנינו, אולם לא פחות מכך גם מציבה סדרה של שאלות על ההקשר בתוכו מתפרסמים הדוחו"ת; על הקהלים עליהם ואליהם נכתבו; על אסטרטגיות הייצור שלהם; ועל סיפורי-העל מהם הם יונקים ברובד הגלוי והסמוי.

התרבות 'הישראלית' דומיינה והונדסה מראשיתה כתרבות אתנו-לאומית ולא כתרבות אזרחית. סוכניה המסורתיים הם המדינה ומה שמקובל לכנות 'האליטות הישנות'. תרבות זו התארגנה בעיקר סביב שלושת הצירים המרכזיים של הלאומיות: זהות (יהודית-ציונית-גברית), טריטוריה (אדמת מולדת, ארץ הקודש) ושפה (עברית); תוך שאיפה להומוגניזציה תרבותית וטישטוש מתמיד של הגבולות בין אומה ללאום, בין מדינה וחברה, בין עם וארץ, ובין יהודיות וישראליות. הספרות, הקולנוע, התיאטרון, המחול, המוסיקה והשירה, עוצבו – מלמעלה או מלמטה – על ידי מנגנונים ממוסדים שהכתיבו קודים, ז'אנרים והיררכיות תרבותיות ברורות. לאחרונה נדמה שחברו להם יחד מספר כוחות צנטריפוגלים אשר מאיימים על מעמדה של ההגמוניה התרבותית לאומית, ואופציית ההשתחררות מן הלפיתה האיתנה של הלאומיות נתפסת כמוחשית. במקביל הולכים ונשמעים דיבורים על אופציות לקיומה של חברה רב-תרבותית בישראל. ניתן לחלק את הכוחות הצנטריפוגלים הללו, באופן מלאכותי, לשלוש קטיגוריות: (1) ריבוי תרבויות; (2) גלובליזציה וכוחות השוק (3) שיח אקדמי על רב-תרבותיות.

ריבוי התרבויות נובע ממספר מקורות: השאיפות הלאומיות של הפלסטינים אזרחי ישראל, ובעיקר תביעת חלק ממנהיגיהם לאוטונומיה תרבותית; הריאקציה לאידיאולוגיית כור ההיתוך (שהמסמן הבולט ביותר שלה הוא הופעת ש"ס); התפתחותה של תרבות (למשל בספרות) נשית שאינה כפופה לז'אנר הלאומי; מאות אלפי עובדים זרים – מאפריקה, דרום אמריקה ומזרח אירופה – המפתחים בישראל תרבויות אתניות משלהן; גלי ההגירה הגדולים מאתיופיה ומברית המועצות, לרבות העובדה ששליש מן המהגרים מברית המועצות אינם יהודים. כל אלה מייצרים פסיפס תרבותי מרתק אשר מאיים על מרכזיות התרבות הלאומית ועל דמויות המופת שלה.

הקטיגוריה השנייה, היא זו של הגלובליזציה והאיום הטמון בה להתערערות מעמד המדינה כמיכל הומוגני של שליטה תרבותית ופוליטית. תהליך הגלובליזציה מלווה בהתעצמותם של אידיאולוגיה ניאו-ליברלית, תהליכי הפרטה, הון גדול, וכוחות שוק אשר השפעתם על מוסדות התרבות הקאנוניים הגיעה למימדים מבהילים בעקבות הקמת הטלוויזיה המסחרית והפרטת ערוצי התקשורת. 'פתיחת השמיים' הביאה בסיכומו של יום לירידה באפקטיביות של הפילטרים הלאומיים.

הקטיגוריה השלישית מקבצת מספר מודלים תיאורטיים המיובאים ארצה בעיקר על ידי אנשי אקדמיה וביניהם: השיח הרב-תרבותי הליברלי אשר התפתח סביב הפמיניזם, תרבות השחורים ותרבויות מדוכאות אחרות בארה"ב (למשל: צ'רלס טיילור, מייקל וולצר; או וויל קימליקא); התיאוריה הפוסט-קולוניאלית שצמחה בקרב אינטלקטואלים של העולם השלישי ואשר מבקשת לייצר סוגי דיבור חדשים תוך ארגון מחדש של היחסים בין מזרח ומערב (למשל: פרנץ פאנון, אדוארד סעיד, טלאל אסאד, הומי באבא, פארטא צ'תרג'י); השיח הפוסטמודרניסטי, בעיקר הצרפתי, אשר מבטא ספקנות אונתולוגית ומבקש לנסח את עקרונות אפיסטמולוגיים לביקורת ההיררכיות המודרניות (למשל: מישל פוקו, ז'ק דרידה, ז'אן פרנסוא

– בעיקר בדיון הציבורי בארץ – לפח

אשפה אליו נזרקים בערבוביה וללא אבחנה מושגים ורעיונות שונים בתכלית. הופעתם של שלוש כוחות צנטריפוגלים אלה הדליקו בשנים האחרונות נורה אדומה בקרב ציבורים מסוימים בישראל החוששים למעמדה של התרבות הלאומית כמו גם למעמדם הם כאלטיות חברתיות ותרבותיות. חרדה זו הצליחה לאחד ציבורים ממחנות פוליטיים שונים, הן מן הימין הלאומני הדבק בעמדות של "הגיינה תרבותית" והן מן השמאל (הישן) שמתחיל לחשוש לאובדן ההגמוניה התרבותית שלו. המושג "רב תרבותיות" הפך לסדין אדום בקרב חלק מחוגי השמאל הישן משום שנתפס כמחבל במאמץ של 'המאבק המעמדי' ומדינת הרווחה (למשל: זאב שטרנהל); בקרב השמאל הלאומני (למשל: אמנון רובינשטיין) או בקרב הימין הלאומני (למשל: כתב העת **תכלת**) משום שנתפס כמאיים על מעמדה של הציונות; או בקרב "הציבור הנאור" על מתן הלגיטימציה שנותן המושג לכאורה לתופעות של ניהיליזם תרבותי, פונדמנטליזם דתי, או לבנטיניזציה של החברה השראלית (למשל: עמותת בשער של פרופסורים למען חברה רציונלית). מושגים כמו "פוסט-ציונות", "פוסט-מודרניזם", "ניהיליזם", "פונדמנטליזם", "בדלנות" הפכו למסמנים שליליים של מצב התרבות החדש.

למחברי דוחו"ת התרבות המונחים לפנינו יכול היה להיות תפקיד מעצב בתיאור המכלול התרבותי בפניו אנו עומדים, בהבהרת הבלבול הקונספטואלי שנוצר, ובהצעה של אסטרטגיות אנליטיות ופרקטיות להתמודד עם המציאות החדשה תוך שימוש מושכל בממצאים אמפיריים (הקיימים למכביר) על תופעות דומות בעולם. אולם שני הדוחו"ת החמיצו את ההזדמנות. במסווה של התמודדות עם אופציית הרב תרבותיות, ותוך שימוש בריטוריקה שהיא לכאורה תקינה פוליטית, מדברים שני הדוחו"ת מתוך גרונה של המדינה ומגרונן של 'האליטות הישנות'. במקום היומרה לנסח מדיניות תרבות "למאה ה-21" כפי שהבטיח אחד מהם, הם נכתבו מתוך אנכרוניזם קונספטואלי, פחד קמאי ועיסוק במצב תרבות שהיה, לא במצב שיהיה.

הדו"ח הראשון אשר מומן על ידי קרן ברכה, נכתב על ידי אליהוא כ"ץ והד סלע ויצא לאור על ידי מכון ון ליר בירושלים. הוא מבוסס על שני סקרים גדולים; על ראיונות ודיונים עם קבוצות של "מגזרי אוכלוסיה"; ועל 11 ניירות עמדה של מומחים. דו"ח ברכה הוא דו"ח עשיר. הוא עוסק במבנה התמיכה באומניות, בקשר בין מנהל התרבות והיוצרים, בדפוסי היצע וצריכה של תרבות, בקריטריונים לתמיכה ציבורית ובדילמות של היחסים בין מרכז לפריפריה. אולם למרות רוחב היריעה דו"ח ברכה אינו מסוגל להתמודד עם האתגר שמציב בפניו מצב התרבות החדש. מחברי הדו"ח בוחרים לעקוף את מכלול השאלות התרבותיות שעל המדוכה ולהצטמצם באופן מתמיה לדיון בתרבות אליטיסטית: אומניות הבימה (תיאטרון, מחול ואופרה), מוזיאונים ובמידה מסוימת גם קולנוע (לדו"ח יש ספיחים המופיעים כמאמרים בכתב העת **פנים**, 10, 1999).

עמדתם האליטיסטית של מחברי הדו"ח באה לידי ביטוי מובהק באופן שבו הם מטפלים בשאלת הרב תרבותיות. הדו"ח מזהה ארבע קבוצות של "אחרים" בחברה הישראלית: ערבים, חרדים, מזרחים, עולים מחבר העמים. מתוך רשימה זו של "קבוצת האחרים" בולטת היעדרותו של המגזר האשכנזי-חילוני-ליברלי. היעדר זה מניח את קיומה של קבוצה זו כמרכז הגמוני הצורך תרבות גבוהה והמבקש לחלק את ליטרת הבשר ל"אחרים". זוהי עמדה אשר משכפלת את התפיסה הישנה של מרכז ופריפריה ומדברת ממרומיה של ההיררכיה התרבותית הישנה. מחברי הדו"ח נעדרים רפלקסיביות לגבי הכשל הקונספטואלי אותו הם מייצרים. מתוך פרספקטיבה זו הם מדווחים לנו כי "להפתעתנו שמענו בעיקר ריטוריקה רב-תרבותית מרוככת ואופטימית בהרבה מהצפוי" (פנים עמ' 10). מסקנתו העיקרית של הדו"ח היא שרב תרבותיות אינה תופעה של ממש, וכי רוב הציבור מעוניין בצריכה של תרבות מערבית גבוהה. מסקנה זו מביאה לידי ההמלצה שיש להמשיך ולתמוך בפעולות תרבות אלה על ידי המדינה.

אם היה מגיע לכאן משקיף מן החלל החיצון והיה קורא את דו"ח ברכה היה המשקיף לומד על חברה די הומוגנית, הצורכת תרבות גבוהה אשר אפילו קבוצות השוליים מכירות בה ורוצות להתיישר לפיה. איך היה מיישב המשקיף את הסטריליות המשתקפת מן הדו"ח עם המציאות המדווחת על שסעים ומחלוקות בחברה הישראלית בין חרדים לחילונים, בין מזרחים לאשכנזים, בין פלסטינים ליהודים, בין מהגרים לותיקים, על העובדה שדפוסי ההצבעה מתארגנים לאורך קוים עדתיים?

אחד המכשירים באמצעותו מגוהצת המציאות הקונפליקטואלית הוא הסקר. לסקרים יש בדרך כלל תפקיד חשוב בהבנה של חברה. אולם יש גם להכיר במוגבלותם. בהקשר של דו"ח ברכה נעשה פה חטא כפול: עקרוני ומתודולוגי. ברמה העקרונית נכשלים מחברי הדו"ח לעשות את האבחנה בין "טוב כללי" רב תרבותי אשר מתעצב תוך דיאלוג בין קבוצות חברתיות על זהויותיהן ותרבותם במסגרת של חברה אזרחית דמוקרטית, ובין "טוב כללי" ליברלי-שמרני הדואג להבטיח את האופי הלאומי של המדינה באמצעות צמצום החברה האזרחית להלכי רוח המתבטאים באמצעות סקרי דעת קהל.

ברמה המתודולוגית שגו מחברי הסקר באופן שבו הסיקו את המסקנה שאין ביקוש נרחב לתרבות שאינה אירופית. מסקנה זו מבוססת על שאלה המנוסחת כלהלן: "למה היית רוצה שיהיו דומים חיי התרבות של רוב הישראלים?". כל נשאל היה צריך להחליט בין שלוש אופציות: ארצות מערב אירופה, ארצות הים התיכון, וארצות המזרח. התוצאות לכאורה חד משמעיות. בממוצע רק 10 אחוזים מן היהודים העדיפו תרבות מזרחית. יותר מכך: רק 15-17 אחוזים מן המזרחים העדיפו תרבות מזרחית. מחברי הדו"ח משתמשים בתוצאות אלה כדי להצדיק את העדיפות של 'תרבות המערב' גם עבור המזרחים. אולם מי שיקרא את האותיות הקטנות של השאלון ימצא שתי אסטרטגיות סיקור מטרידות. האחת, שבפני הנשאלים הועמדה הבחירה בין תרבות מזרחית לתרבות מערבית כבחירה דיכוטומית (חוסר אפשרות לסמן את שתיהן בו זמנית). האפשרות השנייה האופציות הללו עשויות להתקיים אצל אותו נשאל בו זמנית לא הועלתה על ידי עורכי הסקר. כלומר הנחת מחברי הסקר על רב תרבותיות היא של משחק סכום אפס. מרגע שאתה בן תרבות אחת, אינך יכול להיות בן תרבות אחרת. לא מפתיע הוא שבאמצעות הגדרה כה פונדמנטליסטית של רב תרבותיות הצליחו לקעקע את הלגיטימיות של התפיסה בכללותה.

אסטרטגית סיקור שנייה הוא האופן בו נוסח ההסבר לשאלה. מחברי הסקר מציעים לנסקרים את תרבות ירדן ומצריים כדוגמא למה הם מתכוונים כתרבות מזרחית (פנים עמ' 123 לוח מס' 17; פנים עמ' 138 שאלה 65). כדאי כמובן לשאול עד כמה מייצגת התשובה לשאלה זו את המציאות הישראלית של שנת אלפיים. מה הסיכוי שמזרחים אשר עברו בחמישים השנים האחרונות תהליך מואץ של דה-ערביזציה יצביעו על תרבות ערבית כתרבות מועדפת? ההתכחשות לעבר הערבי הפכה לציר מרכזי בקרטוגרפיה המנטלית של הלאומיות הישראלית בכלל ושל המזרחים בפרט. האבסורדיות שבשאלה זו יכולה להיות מודגמת בעובדה שמצביעי ש"ס לא סימנו תרבות מזרחית כאופציה מועדפת משום שזו הוגדרה כערבית.

מחברי הדו"ח קיבלו איפוא את אשר ביקשו למצוא, ויצרו מציאות מעגלית השוללת את תופעת הרב תרבותיות: "רב תרבותיות ... איננה הרבה יותר מסיסמא בעלמא, שערפולה עשוי או עלול לשרת בעלי עניין" (פנים עמ' 10); ואף מזהירים אותנו מפניה בחזון אפוקליפטי: "החברה ניצבת לפני סכנה ממשית של התפוררות. רב-תרבותיות מתפרצת תחתור תחת החלום להחיות את התנופה לקראת תרבות יהודית/ישראלית נולדת מחדש. רב-תרבותיות מרוסנת עשויה לסייע בכך, אבל זהו משחק מסוכן" (עמ' 67). או: "האם זה טוב? לבטח לא לחברה מהפכנית השואפת לצעוד בכיוון כלשהו – ביחד" עמ' 56).

הדו"ח השני על מדיניות התרבות נכתב על ידי ועדה שמינה שר המדע, התרבות והספורט מתן וילנאי וכלל תשעה חברים: זהר שביט (יו"ר), מאיר אהרונסון, קובי אוז, אנה איסקובה, משה ליסק, עאדל מנאע, הד סלע, עמוס קינן ויאיר שלג. למרות שדו"ח חפוז ומרושל זה משתרע על פני כמעט מאתיים עמודים, רק 26 עמודים ממנו נוסחו על ידי חברי הוועדה. רוב רובו של הדו"ח עב הכרס מושתת על נספחים המכילים 47 ניירות עמדה המובאים "על אחריות הכותבים ובשמם". ניתן למצוא בו את כל הקלישאות והמנטרות שראוי שימצאו בדו"ח העוסק בתרבות אולם אין בו כמעט אף אמירה משמעותית, לבד משתי המלצות שספק אם תלקחנה ברצינות. האחת, המלצה להקצות אחוז אחד מתקציב המדינה לתמיכה בתרבות ובהפצתה (לעומת פרומיל וחצי כיום). השנייה, מתן מקום לאוטונומיה תרבותית ערבית וביטול האפליה רבת השנים ביחס לתרבותו ושפתו של המיעוט הלאומי הערבי. הוועדה לא אומרת דבר על האופן שבו יש לעשות זאת, ועל הסתירות הפנימיות שהוא ייצר ביחס לסמלים הלאומיים היהודים.

הוועדה משלמת מס שפתיים לריטוריקה של רב-תרבותיות וגורסת ש"יש מקום לכל הקבוצות המבקשות לתת ביטוי תרבותי לעולמן הרגשי, הערכי וההיסטורי". אולם הוועדה מסייגת מייד מסקנה זו ומכפיפה את אותו ריבוי לקיומו של מרכז משותף: "ההכרה בלגיטימיות של השוני והריבוי אינה מתן לגיטימציה למציאות תרבותית משסעת ומפלגת". במילים אחרות, קיומה של מציאות רב תרבותית אפשרי כל עוד היא מבוקרת ונשלטת על ידי "ליבה תרבותית משותפת".

על מנת לשמור על אותו מרכז מדברת הועדה מגרונה של המדינה. הדו"ח מדבר על "חיי תרבות של מדינה" (יכול היה לדבר למשל על חיי התרבות של "חברה") ומעצים את כוחה של המדינה (למרות חילוקי דיעות שהיו כנראה בתוך הועדה על כך) כשחקן מרכזי בעיצוב תרבותה של החברה: כמתווכת, מפשרת, מסדירה ומקצה של משאבים. המדינה, כך אנו לומדים תשאף "לחיזוק ליבה תרבותית משותפת ולהכרה במרכז משותף ובמערכת ערכים משותפת". הדו"ח אינו מזכיר כלל את תרבותם של תושבי הארץ שאינם אזרחי המדינה (מה שמכונה אצלנו "עובדים זרים") כיוון שעיסוק בהם היה משבש את הרציונל האזרחי לליבה משותפת. תפיסת הזהות הישראלית נתפסת כמוכנת מאליה – כ"ליבה" המשקפת לא קונספציה של "טוב כללי" הנתון לדיאלוג ולמו"מ אלא כליבה קבועה מראש, מוכפפת ומהונדסת מלמעלה, מחוזקת על ידי המדינה ומהווה את הקריטריון לתגמול הקבוצות החברתיות על פי קרבתן למודל הלאומי.

כמו בדו"ח ברכה גם כאן ההצהרה על הליבה היא הצהרה על היררכיה תרבותית מסורתית ברורה, של הסדר ברמת המדינה והאליטות על הקצאה דיפרנציאלית של משאבים. חיזוק לעמדות אלה של הועדה נתנה יושבת הראש שלה זוהר שביט במספר הזדמנויות. בדיון על דו"ח ברכה במכון ון ליר (23.12.99) הכריזה ש"רב תרבותיות היא גזענות". בראיון לחדשות ערוץ השני (1.3.00), במהלך הויכוח על הכללת שירתו של דרוויש בתכנית הלימודים הבהירה שביט את עמדתה באשר לליבה המשותפת: "לפני שאנחנו דואגים לכך שילדי ישראל יכירו את מחמוד דרוויש ואת סמי מיכאל, שללא ספק כדאי שהם יכירו אותם, היה כדאי שהם יכירו גם את נכסי התרבות הישראלית מביאליק, דרך עגנון ועד יהודה עמיחי". למרות דברי האפולוגטיקה של שביט על ביקורתו של מיכאל הנדלזץ בספרים (ספרים, הנדלזץ 15.3.00) קשה שלא לראות הלימה בין עמדותיה של שביט לבין מסקנות הועדה כמו גם העמדות המופיעות בחלק מן הנספחים המשתרעים על פני 175 עמודים.

למרות שהועדה אינה מגדירה זיקה ברורה אל הנספחים, בחירת הדוברים השונים מעידה על עמדותיה. את הנספח העוסק ב"כור היתוך, פלורליזם ורב-תרבותיות" כתבו שלושה אנשי ציבור אשר התבטאו בעבר בחריפות בגנות מה שמכונה "פוליטיקה של זהויות" או "רב תרבותיות". עמדתם מונחית על ידי תפיסת השמאל האמריקאי (למשל אצל Todd Gitlin בספרו: The Twilight of Common Dream. Why America is Wracked by Culture Wars משנת 1995) היוצא כנגד הסכנה שרב תרבותיות תפרק את האופוזיציות המסורתיות הנוקשות של שמאל וימין. התוצאה היא עיסוק בפוליטיקה המעמדית תוך נסיון לדלג אל מעבר "לתרבות". מה שמאפשר מהלך זה ברמה הטקסטואלית הוא, בין השאר, הפרדת הנספח העוסק ברב תרבותיות מן הנספח העוסק ב"מעמד התרבות הערבית". כלומר רב-תרבותיות הינה אויב המאבק המעמדי בקרב האוכלוסיה היהודית בלבד.

גוטווין יוצא בהתקפה (לא בלתי מוצדקת) על מנגנוני השוק ורואה ברב תרבותיות בסיס לשלטון תרבות הרייטינג ופירוקן של מרכז אשר יוכל לעמוד כנגד בעלי ההון (עמ' 55-57). קשה שלא להסכים עם עמדתו החד משמעית של גוטווין כנגד מנגנוני השוק, אולם הכוח שתפיסתו מעניקה למדינה ולזהות התרבותית (יהודית-אשכנזית) שהיא מייצרת מטריד לא פחות. ראשית, עד היום לא ראינו שהמרכז (המדינה) יצא להגנת החלשים. אם בכלל, שיתפה ומשתפת המדינה פעולה עם ההון הגדול. שנית, ניתן לומר משהו גם בזכות מנגנוני הפירוק של כוחות השוק. לדוגמא, ניתן להסיק שהפלסטינים אזרחי ישראל היו שמחים לראות את כוחות השוק אחרים להקצאת הקרקעות המדינה במקום מדיניותו המפלה של מינהל המקרקעין. אם כוחות השוק של מוסיקת הקסטות הצליחו לשבור מונופול "ישראלי" בן הרבה שנים (בתמיכת המדינה) על מוסיקת הרוק יש לומר לעתים משהו בזכות כוחות אלה. גירסתו התרבותית של גוטווין מוכפפת למאבק המעמדי שלו. זה אמור לייצר זהות תרבותית בין כל הנאבקים, למרות שחלק מן השותפים למאבק מנסים לטעון מזה זמן רב ששותפות זו אינה השותפות היחידה האפשרית.

נסים קלדרון, משתמש בהגדרה אחת, קיצונית, של מושג הרב-תרבותיות: תופעה בה קבוצות או עדות חיות חיים נפרדים אלה מאלה כמו הצרות האדמו"רים השונים (עמ' 58-61). קלדרון אינו מקבל את ההגדרה של תרבות כהבניה אפיסטמית המתווכת דרך אחרים משמעותיים. תחת זאת הוא מאמץ הגדרה מהותנית וסטטית של תרבות המובילה אותו גם להנחה על היעדר דיאלוג, ועל רלטיביזם תרבותי. תרבות במודל הרב-תרבותי היא תהליך פוליטי דינמי (לא קיבוע גבולות סטטיים) המבוסס על ההנחה שקיומו של "אחר" הוא משמעותי בעיצוב התרבות שלך. לכן היכולת של הפרט לכונן את עצמו כסובייקט פוליטי (שכה) מטרידה את קלדרון הרואה בפרגמנטציה התרבותית סכנה לסולידריות מעמדית) קשורה להבנת הפרט את

הטקסט השלישי המופיע בנספח העוסק ברב תרבותיות הוא זה של זיוה שטרנהל (עמ' 62-65). שטרנהל מסמנת את מה שהיא מכנה "משבר תרבותי" ומובילה אותנו דרך סכנותיה מבלי לפסוח על הנאציזם, או על אובדן הסרגלים המוסריים הנובעים מניהיליזם תרבותי כמו במקרה של המרקוז דה סאד וג'ורג בטאיי (כך במקור: עמ' 63!). יותר מכך, לטענתה היתה זו האומנות אשר תרמה ל"טשטש את הגבול בין טוב ורע ול"פירוק כל נורמה אפשרית" (עמ' 63). לטענתה של שטרנהל: "הבריחה לארון הספרים היהודי או לתרבות המזרחית 'האנתנטית' היא מאותות המשבר התרבותי" בו אנו מצויים "המוליד בסופו של דבר גם רעיונות שמרנים ריאקציוניים כמו אלה של מאיר אריאל" (כך במקור: עמ' 164).

אכן יש משהו מלמד על הבחירה שעשתה הועדה לבקש מן השלושה לשמש דוברים מרכזיים של תופעת הרב תרבותיות, ולקבל את הגדרותיהם ואת עולם הדימויים המפחיד בו השתמשו כמייצגים נאמנים של מרחב התופעה. ניתן היה לחשוב על מספר אינטלקטואלים מקומיים אשר מביעים עמדות אחרות לגמרי, ואשר היו גם מבהירים את הבלבול הקיים היום בשיח הציבורי על מהי 'רב תרבותיות', מהן גבולותיה, ומה מלמדים המחקרים בעולם על התופעה. אין צורך לזהות רב תרבותיות מייד עם ניהיליזם מוחלט או עם קיומם של מרחבים תרבותיים נפרדים. קיימות היום הרבה מאוד עבודות שמאפשרות התייחסות מורכבת יותר ופחות פונדמנטליסטית לתופעות התרבותיות (למשל צ'רלס טיילור ב- The Politics of Recognition משנת 1992; יוסי יונה במאמרו ב**אלפיים** בשנת 1998). הפחד שמחברי הדו"ח מייצגים הוא כמעט פחד הובסיאני. פחד מאנרכיה (תרבותית), מירידת מעמדה של המדינה בעיצוב התרבות הלאומית והאיום ש"בכוחות השחור" של מגמת הרב תרבותית. הועדה מדברת את שפת המדינה ושפת הלאומיות בקול ברור. אלא שהלוייתן אצלו היא מציעה להפקיד את הכוח אינו הלוייתן הדקיק של הובס, אלא עבה הרבה יותר. האם חששה של הועדה מן האיום שברב תרבותיות הוא אכן איום של ממש? קיימים על כך מחקרים בעולם, מחקרים אשר אף אחת מן הועדות לא התייחסה אליהם. למשל, במחקר שהתפרסם בנובמבר 1999 בכתב עת אמריקאי לסוציולוגיה (American Journal of Sociology) מוצאים Ruud Koopmans & Paul Statham שתביעותיהם התרבותיות של קבוצות אתניות (עובדים זרים בגרמניה ואנגליה) עדיין מעוצבות בתוך מודל האזרחות של המדינה בתוכה הם מצויים, ומוכתבים על ידה ללא איתגור אמיתי על כוחה של המדינה. מסקנתם היא שהתרבות האתנית מתארגנת לצידה של התרבות הלאומית ומפנימה את ההיררכיות שלהן. קשה להסיק ממחקר זה באופן ישיר לישראל, אולם יש בו משהו המעיד על ההגזמה בבהלה שאחזה בוועדות, גם לשיטתן. אפשר להסיק גם מסקנה חזקה יותר: שהצבתו של איום הרב-תרבותיות כסיפור העל של הדוחו"ת משמעותו הפחדה, ועוד יותר: לגיטימציה לחיזוק ידם של הלאומיות, המדינה והאליטות התרבותיות הישנות.

מה משותף איפוא לשני הדוחו"ת? שניהם מעוגנים בתפיסה של "טוב כללי". דו"ח ברכה מדבר בשם "טוב כללי" המבוסס על דעת קהל המאמצת את התרבות הגבוהה של האליטה הישנה; דו"ח משרד המדע מדבר בשם "טוב כללי" ממלכתי המעוצב על ידי הלאומיות הציונית הלובשת כסות אוניברסלית תחת המעטה של מדינת הלאום. שני הדוחו"ת, למרות ההבדלים הניכרים באיכותם המקצועית, מחמיצים את ההזדמנות להתמודד עם השאלה המרכזית שעל סדר היום: מהו באמת מצב התרבות החדש וכיצד יש להתמודד עם חברה רב-תרבותית. קשה להבין כיצד כותבים אשר עמדתם כלפי רב-תרבותיות הינה א-פרוירית כל כך אמביוולנטית, שלא לומר שלילית, יכולים להציע ניתוח bona fide לגבי אפשרות יישומה בישראל. ניסיון כזה נדון מראש לכישלון. הדו"ח על מצב התרבות בישראל עדיין צריך להיכתב.

פרופ' יהודה שנהב מלמד בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב והינו עורך כתב העת **תיאוריה וביקורת** במכון ון ליר בירושלים. ספרו **Manufacturing Rationality** ראה אור השנה בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד.